

ВІДОБРАЖЕННЯ ЗМІСТУ РОЗДІЛУ «ЕЛЕКТРОДИНАМІКА» У ПІДРУЧНИКАХ З ФІЗИКИ ДЛЯ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

*Т. М. Засєкіна, канд. пед. наук,
Інститут педагогіки НАПН України
Д. О. Засєкін,
Національний педагогічний університет*

Постановка проблеми. Розділ «Основи електродинаміки» – один із фундаментальних і найскладніших з курсу фізики для середньої школи. Вивчаючи цей курс учні ознайомлюються зі статичним електричним і магнітним полями, постійним струмом і основами класичної електронної теорії, електромагнітною індукцією, електромагнітними коливаннями і хвилями.

Логічна послідовність змісту курсу, тобто, створення так званого електродинамічного концентру має ґрунтовні наукові та дидактичні передумови. В основі розроблення такого концентру є формування єдиного підходу до вивчення електромагнітних явищ. Завдяки цьому реалізується єдиний підхід до вивчення електромагнітних хвиль різних діапазонів, у тому числі і оптичних. Водночас відбувається поглиблення й узагальнення тих відомостей про коливання і хвилі, які учні отримали в механіці.

Аналіз останніх досліджень. У науково-методичній літературі проблема формування змісту електродинамічного концентру найчастіше розглядається в контексті проблеми формування загального змісту шкільного курсу фізики. Цю проблему досліджували вітчизняні науковці і методисти О. І. Бугайов, Є. В. Коршак, О. І. Ляшенко, М. Т. Мартинюк, М. І. Шут, С. У. Гончаренко та ін. Деяким питанням удосконалення методики викладання теми «Основи електродинаміки» у середній загальноосвітній школі присвячені праці методистів-дослідників: В. І. Бурака, Н. О. Ментової, В. І. Кульчицького, А. М. Сільвейстра, С. С. Сущенко, В. В. Чернявського.

Метою цієї статті є аналіз концептуальних підходів до формування змісту електродинамічного концентру і відображення його у підручниках з фізики для середньої загальноосвітньої школи.

Основна частина. У період 80–90 рр. ХХ ст. в Україні діяли навчальні плани, затверджені Державним комітетом СРСР з народної освіти, згідно з якими до теми «Електродинаміка» входили розділи «Електростатика», «Постійний електричний струм», «Магнітне поле», «Електричний струм у різних середовищах», «Електромагнітна індукція», «Електромагнітні коливання», «Вироблення, передавання і використання електричної енергії», «Електромагнітні хвилі», що і було відображено у тодішніх чинних підручниках з фізики [1; 2]. Практично у такій самій послідовності подавалися розділи електродинаміки і в інших підручниках, з тією лише відмінністю, що у підручнику [3] розділ «Електричний струм у різних середовищах» вивчався раніше ніж розділ «Магнітне поле», а у підручнику [5] у розділі «Електромагнітні хвилі» водночас вивчалися хвилі радіо- та оптичного діапазону.

У період розпаду Радянського Союзу середня освіта стала зазнавати певних змін. Однією з головних особливостей цього періоду було утвердження принципу диференціації та поява рівневих навчальних програм, що зумовило вихід у світ нових підручників з фізики. Зокрема, для 10–11 класів старшої школи чинними були підручники С. У. Гончаренка для ліцеїв і класів природничо-наукового профілю [6; 7] та для загальноосвітніх шкіл, гімназій і класів гуманітарного профілю [8; 9], підручники авторів Є. В. Коршака, О. І. Ляшенка, В. Ф. Савченка [10; 11] для загальноосвітніх навчальних закладів універсального профілю. За своєю структурою і формою подачі навчального матеріалу підручники С. У. Гончаренка [6; 7] та [8; 9] майже не відрізнялися, відмінність була лише у кількості параграфів. У підручниках, призначених для класів гуманітарного профілю, були відсутні параграфи, які вивчались у фізико-математичних класах.

Тема «Електродинаміка» у перелічених підручниках була відображена майже традиційно: «Електричне поле», «Закони постійного струму», «Магнітне поле», «Електромагнітна індукція», «Електричний струм у різних середовищах», «Електромагнітні коливання», «Електромагнітні хвилі». Проте, оскільки рівневі програмами [12] відрізняються глибиною викладу матеріалу, змістом та обсягом вимог до знань і вмій учнів, переліком розділів, тем і питань, що належать до програми відповідного рівня, то це зумовило появу в підручниках нових понять, які раніше не вивчались у середній школі. Найбільше це стосувалось класів, які вивчали фізику на рівні С (змістове наповнення програм рівнів А та В мало чим відрізнялося від попередніх програм).

Курс рівня С вивчали учні, котрі обрали фізико-математичний, фізичний, фізико-хімічний профілі у 10–11-х класах або поглиблене вивчення фізики у 8–11-х класах спеціалізованих шкіл, класів, ліцеїв. Саме тому в підручниках [6; 7] з'явилися параграфи, присвячені таким питанням, як потік вектора напруженості електричного поля, теорема Гаусса, сегнетика і електрети, п'єзоелектричний ефект та його використання в техніці, правила Кірхгофа, основні рівняння стаціонарного магнітного поля, тригер як елемент ЕОМ і розділ «Фізичні основи електротехніки», де розглядалися двигуни трифазного струму, вмикання навантаження в трифазну систему зіркою і трикутником.

Початок ХХІ ст. відзначається в середній освіті впровадженням Державного стандарту базової і повної середньої загальної освіти. Для шкільного курсу фізики це стало ключовим моментом. Десятиліттями традиційною була двоступенева структура курсу фізики середньої загальноосвітньої школи: 7–8 класи – пропедевтичний та 9–11 класи – систематичний курси. Згідно з Державним стандартом базової і повної середньої загальної освіти [13], оновлений шкільний курс фізики побудовано за двома логічно завершеними концентрами, зміст яких узгоджено зі структурою загальноосвітньої школи: в основній школі (7–9 кл.) вивчають логічно завершений базовий курс фізики, який закладає основи фізичного знання; у старшій школі вивчення фізики є рівневим – залежно від обраного профілю навчання – на рівні стандарту, академічному або профільному. У першому концентрі вся фізика вивчається на спрощеному рівні, рівні явищ, який доступний для учнів середнього віку з врахуванням попередньої, зокрема математичної підготовки. У другому концентрі фізика вивчається повторно, але на вищому науковому рівні.

Розглянемо, яких змін зазнала традиційна структура вивчення «Електродинаміки» у середній загальноосвітній школі.

Тепер, згідно з навчальною програмою [14] в 9-му класі на базовому рівні, вивчаються такі питання, які раніше не вивчались у пропедевтичному курсі. У розділі «Електричне поле» це: закон збереження електричного заряду; електричне поле; закон Кулона. У розділі «Електричний струм» – електричний струм у розчинах і розплавах електролітів; кількість речовини, що виділяється під час електролізу; застосування електролізу у промисловості й техніці; струм у напівпровідниках; електропровідність напівпровідників; залежність струму в напівпровідниках від температури; термістори; електричний струм у газах; самостійний і несамоствійний розряди; застосування струму в газах у побуті, в промисловості, техніці. У розділі «Магнітне поле» – магнітна дія струму; дослід Ерстеда; дія магнітного поля на провідник зі струмом; електромагнітна індукція; дослід Фарадея; гіпотеза Ампера.

Позитивною рисою системи двох концентрів є можливість досягнення міцних знань у результаті повторного вивчення вже знайомого матеріалу. Її недолік – непродуктивна витрата часу внаслідок повторного вивчення матеріалу та деяке зниження інтересу учнів, оскільки вивчається уже знайомий учням матеріал. Саме тому автори навчальних програм другого концентру [15] не включили такі питання як взаємодія зарядів, закон Кулона. Але, зрозуміло, що у підручниках з фізики для старшої школи ці питання мають бути висвітлені, адже вони є необхідними структурними поняттями теми «Електродинаміка».

Згідно з новою навчальною програмою [15], тема «Електродинаміка» повністю вивчається в 11 класі (на відмінну від попередніх програм, коли вивчення цього курсу починалося в 10 класі і закінчувалося в 11-му) і складається з розділів: «Електричне поле»,

«Електричний струм», «Електромагнітне поле», «Електромагнітні коливання та хвилі». Змістове наповнення розділів практично традиційне, за винятком того, що змінний струм вивчається у розділі «Електромагнітне поле» і учні ознайомлюються з вимушеними електромагнітними коливаннями раніше ніж з вільними, які вивчаються у наступному розділі «Електромагнітні коливання та хвилі».

Як відомо, зміст і послідовність вивчення курсу фізики в школі регламентує навчальна програма як основний державний документ, обов'язковий для виконання. У підручнику з фізики [16] відображення змісту розділу «Електродинаміка» відповідає вимогам програми [15]. Проте, враховуючи, що на основі багаторічного досвіду роботи вчителів і широких наукових досліджень склалася певна система роботи з формування фізичних понять, яка дає найбільший дидактичний ефект, автори вважали за необхідне внести деякі зміни до відображення змісту програми у підручнику. Зокрема, це стосується розділу «Електромагнітні коливання та хвилі», де автори більше уваги приділили фізичним властивостям електромагнітних хвиль: відбиванню, заломленню, поляризації. Натомість питання використання електромагнітних хвиль у природі і техніці подано оглядово, з тією метою, що цей матеріал учні можуть вивчити і за додатковими джерелами.

Будь-який вид навчальної роботи має давати певний дидактичний ефект. Про результативність роботи вчителя фізики можна судити за критеріями сформованості в учнів фізичних понять.

Процес формування фізичних понять підпорядковується загальним закономірностям формування будь-яких інших понять, проте на цей процес накладаються особливості фізики як науки. Такими особливостями є широка опора на чуттєвий аспект пізнання природи через спостереження і експеримент; використання таких категорій, як фізична величина для кількісного вираження ознак, об'єднаних одним поняттям; органічне поєднання емпіричного і теоретичного методів пізнання. Порушення логіки викладання навчального матеріалу, методики формування фізичних понять призводить до появи недоліків у знаннях учнів.

Висновок. Отже, формування змісту електродинамічного концентру та відображення його у підручниках з фізики для середньої загальноосвітньої школи має відображати як традиційні аспекти методики вивчення понять теми, так і загально дидактичні вимоги, спрямовані на формування в учнів навичок самоучіння.

Література

1. Мякишев Г. Я. Фізика : підруч. для 10 кл. серед. шк. [Текст] / Г. Я. Мякишев, Б. Б. Буховцев ; [затв. Держ. ком. СРСР з нар. освіти]. – К. : Рад. шк., 1992. – 256 с.
2. Мякишев Г. Я. Фізика : підруч. для 11 кл. серед. шк. [Текст] / Г. Я. Мякишев, Б. Б. Буховцев ; [2-ге вид.]. – К. : Освіта, 1993. – 272 с.
3. Буховцев Б. Б. Фізика : учеб. для 9 кл. сред. шк. [Текст] / Б. Б. Буховцев, Ю. Л. Климонтович, Г. Я. Мякишев ; [изд. 3-е, перераб.]. – М. : Просвещение, 1986. – 256 с.
4. Шахмаев Н. М. Фізика : учеб. для 10 кл. сред. шк. [Текст] / Н. М. Шахмаев, С. Н. Шахмаев, Д. Ш. Шодиев ; [2-е изд.]. – М. : Просвещение, 1992. – 240 с.
5. Шахмаев Н. М. Фізика : учеб. для 11 кл. сред. шк. [Текст] / Н. М. Шахмаев, С. Н. Шахмаев, Д. Ш. Шодиев. – М. : Просвещение, 1991. – 239 с.
6. Гончаренко С. У. Фізика : пробн. навч. посіб. для ліцеїв та класів природничо-наукового профілю. 10 кл. [Текст] / С. У. Гончаренко. – К. : Освіта, 1995. – 430 с.
7. Гончаренко С. У. Фізика : пробн. навч. посіб. для 11-х кл. ліцеїв і гімназій природничо-наукового профілю [Текст] / С. У. Гончаренко. – К. : Освіта, 1995. – 448 с.
8. Гончаренко С. У. Фізика : пробн. навч. посіб. для ліцеїв та класів гуманітарного профілю. 10 клас [Текст] / С. У. Гончаренко. – К. : Освіта, 1995. – 430 с.
9. Гончаренко С. У. Фізика : пробн. навч. посіб. для 11-х кл. ліцеїв і гімназій гуманітарного профілю [Текст] / С. У. Гончаренко. – К. : Освіта, 1995. – 448 с.
10. Коршак Є. В. Фізика, 10 кл. : підруч. для загальноосвіт. навч. закл. [Текст] / Є. В. Коршак, О. І. Ляшенко, В. Ф. Савченко. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 296 с. ; іл.

11. Коршак Є. В. Фізика, 11 кл. : підруч. для загальноосвіт. навч. закл. [Текст] / Є. В. Коршак, О. І. Ляшенко, В. Ф. Савченко. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 288 с. ; іл.
12. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Фізика, 7–11 кл. Астрономія. 11 кл. [Текст]. – К. : Шк. світ. – 2001. – 134 с.
13. Державний стандарт базової і повної середньої загальної освіти [Текст] // Інформаційний збірник МОН України. – К. : Пед. преса, 2004. №1–2. – С. 5–60.
14. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Фізика, 10–11 класи. Рівень стандарту. Академічний рівень. Профільний рівень [Текст]. – К., 2010. – 64 с.
15. Засекіна Т. М. Фізика, 11 кл. : підруч. для загальноосвітн. навч. закл. (академічний рівень, профільний рівень) [Текст] / Т. М. Засекіна, Д. О. Засекін. – Х. : Сиція, 2011. – 336 с.

UA У статті розглядається проблема формування змісту електродинамічного концентру та відображення його у підручниках фізики для середньої загальноосвітньої школи.

Ключові слова: електродинамічний концентр, зміст, методика навчання, підручники фізики.

RU В статье рассматривается проблема формирования содержания электродинамического концентрa и отражение его в учебниках физики для средней общеобразовательной школы.

Ключевые слова: электродинамический концентр, содержание, методика обучения, учебники физики.

EN In the article the problem of forming of maintenance of division is examined «Electrodynamics», and reflection of him in the textbooks of physics for high general school.

Keywords: electrostatics, maintenance, methodology of studies, textbooks of physics.